

Звездана М. Елезовић¹
Институт за српску културу Приштина
Лепосавић (Србија)

32:929 Марковић С.
316.75(497.11)"20"
Оригинални научни рад
Примљен 14/11/2025
Измењен 20/12/2025
Прихваћен 20/12/2025
doi: [10.5937/socpreg59-62803](https://doi.org/10.5937/socpreg59-62803)

СВЕТОЗАР МАРКОВИЋ (1846–1875) У КУЛТУРИ СЕЋАЊА КОД СРБА²

Сажетак: Ауторка рада истражује место Светозара Марковића у култури сећања код Срба, са посебним освртом на институционалне и споменичке облике који чувају и обликују његов историјски и симболички значај. Једна од најистакнутијих личности српске социјалистичке мисли и демократске традиције 19. века, Марковић је постао важан и трајан симбол друштвеног ангажмана, просветитељства и идеје социјалне правде. Његово име носе бројне установе у Србији – од образовних и културних институција, као што је Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“ у Београду, до некадашњег града Светозарево (данашња Јагодина) – што сведочи о ширини и трајности његовог места у колективном памћењу. Биста Светозара Марковића испред Универзитетске библиотеке у Београду стоји као симбол академске и идејне традиције коју је он утемељио. Полазећи од теоријских поставки културе сећања, у раду се показује да је Марковићева личност у јавном дискурсу била предмет различитих идеолошких тумачења у зависности од историјског контекста.

Кључне речи: Светозар Марковић (1846–1875), култура сећања, памћење, идеје, Срби

УВОД

Место Светозара Марковића у култури сећања код Срба може се сагледати не само кроз његову историјску улогу већ и као симбол трајног идејног наслеђа које је обликовало друштвене и интелектуалне токове српске модерне. Реч је о једном од најзначајнијих српских мислилаца 19. века, кога сматрамо родоначелником социјалистичке мисли и критичке друштвене теорије у Србији, али и фигуром која је у

¹ zvezdana.el@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-6317-6551>

² Рад је написан у оквиру научноистраживачког рада НИО, према Уговору склопљеним са Министарством науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије број: 451-03-136/2025-03 од 27. 1. 2025. године.

јавном памћењу прерасла оквире своје епохе. Његов лик и дело временом су постали саставни део културног и идеолошког наслеђа које се обнавља у различитим историјским контекстима – од социјалистичке Југославије до савремене Србије – у којима се Марковићево име користи као симбол друштвене ангажованости, просветитељства и идеала социјалне правде.

У том контексту, овај рад испитује начине на које је Светозар Марковић артикулисан у српској култури сећања кроз институционалне и споменичке облике меморијализације. Поседна пажња посвећена је установама и јавним просторима који носе његово име – од некадашњег града Светозарево (данашња Јагодина) до Универзитетске библиотеке „Светозар Марковић“ у Београду и бисте постављене испред ове институције. Управо ови облици јавног сећања откривају како се идеје и симболи у вези са Марковићем преносе, прилагођавају и укључују у шири наратив националне историје и колективног идентитета.

Полазећи од теоријских оквира културе сећања (Assmann, 2011, str. 33–36), анализа се фокусира на два комплементарна нивоа: материјални и просторни, који обухватају инфраструктуру и просторе у којима се чува сећање; и институционални и идеолошки, који се односе на начине на које образовне и културне установе интегришу одређене историјске личности у колективно памћење. Поседна пажња посвећена је и промени интерпретације Марковићевог наслеђа у различитим друштвено-политичким контекстима.

Поставке истраживања заснивају се и на класичним радовима Мориса Албвакса, који је у делу *Les cadres sociaux de la mémoire* (1950) утемељио појам колективног памћења као друштвено структурираног процеса, те Пјера Норе и концепту *lieux de mémoire* (Nora, 1984), који наглашава значај симболичких простора, институција и споменика као материјализованих носилаца националне меморије. Ови теоријски оквири доприносе разумевању начина на који се Марковићево идејно наслеђе претвара у културни симбол и укључује у шири систем јавног памћења.

Институционализовано сећање на Марковића, изражено кроз именовање јавних установа и укључивање у образовне наративе, представља динамичан процес у коме се историјска личност трансформише у симбол друштвене вредности и идејног наслеђа. То показује да култура сећања није статичан систем чувања прошлости, већ простор у коме се непрестано воде преговори око значења, идентитета и идеала.

Методолошки оквир овог рада заснива се на интердисциплинарном приступу који комбинује историјску анализу, културолошке студије и концепте културе сећања развијене у радовима Мориса Албвакса (Halbwachs, 1950) и Пјера Норе (Nora, 1984). Анализа сећања на Светозара Марковића заснива се на квалитативном приступу, уз примену методе анализе садржаја институционалних извора (називи установа, споменичка обележја, музејске поставке), као и интерпретације јавног дискурса.

Корпус истраживања обухвата три групе материјалних и институционалних носилаца културе сећања:

- а) јавне установе које носе Марковићево име,
- б) споменичка обележја (бисте, споменици, меморијалне куће) и
- в) урбани простори и топоними (нпр. некадашњи назив Јагодине – Светозарево).

Одабир ових примера заснован је на њиховој репрезентативности, историјској видљивости и значају у формативним процесима јавног памћења у Србији. Изабране

институције и споменици представљају најконзистентније и најдуготрајније облике меморијализације Светозара Марковића, те омогућавају праћење континуитета и промене у интерпретацији његовог идејног наслеђа у различитим друштвено-политичким контекстима.

Полазно истраживачко питање гласи: на који начин институционални и споменички облици јавног памћења обликују место Светозара Марковића у култури сећања код Срба, и како се његово наслеђе интерпретира у различитим историјским периодима?

Рад је организован у три сегмента: први део односи се на појам и теоријске поставке културе сећања; други на историјску и биографску контекстуализацију Светозара Марковића; док је у трећем делу дата анализа конкретних примера његове меморијализације у институцијама, образовним установама и јавном простору, као и ширих импликација ових примера за разумевање културе сећања у савременој Србији.

КУЛТУРА СЕЋАЊА

Култура сећања представља комплексан и динамичан феномен који обухвата начине на које друштва памте и заборављају – како индивидуално тако и колективно. Појам „култура сећања“ означава онај слој сећања који није ограничен на индивидуални ниво, већ се преноси кроз институције, медије, симболе и ритуале. У том смислу, говор о „памћењу друштва“ нужно је метафоричан, јер заједнице не памте као појединци, већ конструишу и репрезентују прошлост кроз институционалне и симболичке облике.

Јан Асман (Assmann, 2011) је предложио дистинкцију између комуникативне и културне меморије: прва обухвата свакодневно сећање унутар живе генерације, док друга представља стратешки селектован скуп сећања који прелази генерације.

У оквиру теоријског разматрања неопходно је јасно разграничити појмове сећања, памћења и културне меморије, који се у свакодневном језику често користе као синоними, али у научном контексту имају различита значења.

Памћење се пре свега односи на когнитивни процес усвајања, чувања и призивања информација и представља индивидуалну психолошку способност појединца. Оно је условљено биолошким и менталним механизмима и представља основу на којој се формирају лична искуства и идентитет. У том смислу, памћење припада домену психолошких и неурокогнитивних истраживања (Wang, 2021).

Сећање, за разлику од памћења, има израженију социјалну и наративну димензију. Оно подразумева активни процес интерпретације прошлости, у којем се индивидуална искуства обликују и артикулишу у складу са друштвеним оквирима, језиком и културним обрасцима. Како истиче Албвак (Halbwachs, 1950), појединац се не сећа изоловано, већ увек унутар „друштвених оквира сећања“, што значи да је сећање у великој мери условљено припадношћу одређеним заједницама и групама.

Културна меморија представља институционализовани и симболички облик сећања који превазилази оквире индивидуалног и генерацијског искуства. Према Асману (Assmann, 2011), културна меморија обухвата одабране представе о прошлости које се стабилизују кроз материјалне носиоце (споменике, архитектуру, архиве),

институције (школе, музеје, библиотеке) и ритуале, и које служе очувању колективног идентитета кроз дуже временске периоде. Она није спонтан процес, већ резултат селекције, интерпретације и симболичке артикулације прошлости.

У том смислу, култура сећања представља шири оквир унутар којег се културна меморија производи, одржава и преиспитује.³ Док памћење припада домену индивидуалне когниције, а сећање домену социјалне комуникације и интерпретације, културна меморија функционише као стабилизирани систем значења који повезује прошлост са садашњим друштвеним потребама и вредностима (Erll, 2011; Kuljić, 2006).

Студије културе сећања представљају поље које се не може ограничити на једну дисциплину, већ подразумева трансдисциплинарни и мултидисциплинарни приступ у којем се преплићу историја, социологија, антропологија, психологија, као и медијске и књижевне студије. Према Астрид Ерл, управо та разноликост приступа објашњава богатство, али и терминолошку неуједначеност овог поља. У настојању да се успостави јаснији оквир, Ерл предлаже да се култура сећања посматра кроз три димензије: материјалну (артефакти, медији), друштвену (људи, институције, ритуали) и менталну (начини мишљења, менталитети). Ове димензије, иако аналитички раздвојене, у стварности делују заједно у обликовању културе сећања. Истовремено, култура сећања функционише на два нивоа – индивидуалном, који се односи на когнитивне процесе памћења појединца увек смештеног у друштвени контекст, и колективном, који означава симболичке и медијске облике у којима заједнице конструишу своју прошлост. Док је у првом случају реч о памћењу у буквалном смислу, у другом је оно метафорично, јер друштва не „памте“ дословно, већ репрезентују прошлост путем медија, институција и ритуала. Културно памћење, дакле, настаје у интеракцији индивидуалног и колективног, менталног, друштвеног и материјалног, што га чини сложеним, али изузетно плодним пољем истраживања. Културно памћење има потенцијал да регрутује прошлост за потребе садашњости, с циљем националног самопоимања, легитимације друштвених институција или регулисања колективних емоција (Erll, 2011, str. 7–10).

Истраживачи указују на то да је сама когнитивна обрада сећања дубоко повезана са културом, и да културни елементи обликују све фазе памћења – од перцепције, преко реконструкције, до изражавања и социјализације. То показује да памћење није само лична активност појединца већ и „културно засићен“ процес (Wang, 2021).

Један од изазова у овом пољу јесте питање заборављања – како и зашто друштва заборављају. Наука истражује динамику колективног заборава и прелаз из комуникативне у културну меморију. Ово је важно јер показује да сећање и заборав чине две стране истог процеса: оно што називамо „памћењем“ друштва заправо зависи и од онога што се не памти (Candia, 2022). Тако понекад, наспрот култури сећања, настаје заборав као природан процес, присутан и на индивидуалном и на колективном нивоу. Он се разликује од свесног памћења и сећања, јер не захтева намерно улагање напора у очување информације. Иако заборав има суштинску улогу у формирању и одржавању личног и колективног идентитета, та је улога дуго била занемарена у научним

³ У раду се појмови *култура сећања* и *културна меморија* користе у складу са савременим теоријским приступима, при чему се култура сећања схвата као шири оквир друштвених пракси памћења, а културна меморија као њен институционализовани и симболички облик.

истраживањима. Његов значај истицали су филозофи и психолози (Ниче и Фројд), као и уметници и књижевници, док је у области социологије, културологије и студија културе сећања пажња посвећена овом феномену била ограничена (Vučković, 2024, стр. 1087).

Тодор Кулић, један од најзначајнијих истраживача памћења у региону, развио је концепт културе сећања као друштвено условљеног и идеолошки обликованог процеса којим заједнице конструишу представе о прошлости ради легитимисања садашњости. У својим студијама Кулић истиче да сећање није неутрално, већ представља резултат борбе за интерпретацију прошлости између различитих друштвених група и генерација. Он наглашава да култура сећања има функцију интеграције – обједињује заједницу око заједничких митова и симбола – али и контроле, јер кроз њу владајуће елите често усмеравају јавни дискурс о прошлости (Кулић, 2006). Посебно наглашава улогу идеологије у обликовању „службеног сећања“, које настоји да потисне или маргинализује „алтернативна сећања“ различитих друштвених група. За Кулића, култура сећања стога представља поље сталне тензије између памћења и заборавља, у којем се огледају односи моћи, генерацијске промене и динамика друштвене трансформације (Кулић, 2011).

Важно је истаћи да култура сећања има етичко-политичку димензију: ко контролише сећање, како се култура сећања организује, коме је приступ наклоњен и на који начин то утиче на друштвени поредак. У том смислу, културна сећања могу представљати простор отпора, али и инструмент репродукције доминантних наратива.

СВЕТОЗАР МАРКОВИЋ – ЛИЧНОСТ И КУЛТУРА СЕЋАЊА

Светозар Марковић (1846–1875) рођен је у Зајечару, у Кнежевини Србији, а умро је у Трсту, који се тада налазио у оквиру Хабзбуршке монархије. Студирао је техничке науке у Русији и Швајцарској, али није завршио формално школовање јер је због политичког активизма остао без државне стипендије. По повратку на Балкан 1869. године, Марковић је основао Народну радикалну странку и активно се ангажовао као писац, новинар и издавач, објављујући бројне политичке и теоријске трактате у којима је критиковао ауторитарну власт и друштвене неправде. Његове радове пратила је стална сукобљеност са државним институцијама, што је доводило до више процеса и затварања, али и до снажног утицаја на савремене и касније српске политичке мислиоце и реформаторе.

Марковић је био изузетно утицајан и у књижевности као критичар који је промовисао превазилажење романтизма и увођење реализма у српску књижевну традицију. Поред тога, заступао је идеје социјалне правде, антибироократизма и економске самоуправе, али и међународне сарадње и солидарности међу народима Балкана. Иако је подржавао борбу Срба за ослобођење од Османлија и Аустроугарске, био је критичан према екстремним националистичким концептима. Кратак Марковићев живот није умножио његову продукцију, али је оставио трајан траг у обликовању српске социјалне мисли, политичке критике и културног дискурса, чиме је постао једна од најзначајнијих фигура српског 19. века (Aličić, 2013, стр. 84).

Град Јагодина у централној Србији, смештен у долини Велике Мораве, има дуту историју именовања и преименовања која одражава ширу друштвено-политичку динамику српског 20. века. У писаним изворима први пут се помиње 1399. године као Јагодна, а назив је током векова еволуирао у данашњу форму (Petrović, 2019). После Другог светског рата, у духу идеолошких промена и култа социјалистичких јунака, град је 22. септембра 1946. године добио име Светозарево, у част Светозара Марковића, социјалисте, публицисте и реформатора који се залагао за друштвени идеал једнакости и самоуправе (Ђорђевић, 2005). Истовремено, на старом делу гробља у Јагодини подигнут је споменик у част Светозара Марковића ([Слика 3](#)), као трајни симбол нових друштвених и идеолошких вредности које је нови поредак настојао да утемељи.

Промена имена вароши није била пука административна мера, већ симболички чин усмеравања колективног памћења ка новим вредностима које је нови поредак желео да утемељи. Име Светозарево функционисало је као знак политичке модернизације и као локални носилац идеологије социјализма.⁴ У архитектури и урбанистичком развоју града од 1950-их година могу се препознати тежње да се простор обликује као визуелни израз новог поретка: широки булевари, јавни тргови и културне установе које су носиле имена револуционара одисале су духом Марковићевих идеала (Petrović, 2019). Преко ових симболичких форми, јавни простор је постао средство политичке педагогије, а само име града – метафора за социјалистички пројекат „новог човека“.

Култура сећања на период Светозарева данас је вишеслојна и подложна преиспитивању. Након 1992. године, када је град поново добио своје историјско име Јагодина, дошло је до постепеног брисања симболичких обележја социјалистичког периода из јавног простора. Ипак, у локалним музејима и архивима тај период остаје препознат као значајан део културне историје. Завичајни музеј у Јагодини чува материјалну и нематеријалну баштину из тог доба, подсећајући да „култура сећања и заборав“ често делују упоредо, па оно што је једном било званична меморија сада постаје предмет културног преиспитивања (Local History Museum of Jagodina, 2023).

Савремене интерпретације Светозарева у јавном дискурсу откривају занимљиву амбиваленцију између носталгије и дистанце. Док један део становништва ту епоху памти као време друштвене солидарности и културног напретка, други је посматра као инструментализацију идеологије. Овај сукоб интерпретација показује да је колективно памћење, како пише Петровић (Petrović, 2019), динамичан процес у коме се прошлост реконструише у складу са савременим идентитетским потребама. У том смислу, „Светозарево“ није само бивши назив града већ и историјски слој у његовој култури сећања, место где се укрштају идеологија, простор и памћење.

У Србији, бројне установе и јавни простори носе име Светозара Марковића – школе, библиотеке, улице и различите институције – што представља конкретан и видљив облик културе сећања. Међу најрепрезентативнијим примерима споменика који негују културу сећања на Марковића издваја се Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“ у Београду. Испред библиотеке, на једном од најзначајнијих места у престоници, налази се његова биста као препознатљив симбол јавног сећања ([Слика 2](#)).

⁴ Промене назива градова у социјалистичкој Југославији биле су део шире политике симболичке реконфигурације јавног простора и колективног памћења.

Поред бисте постављене испред Универзитетске библиотеке „Светозар Марковић“ у Београду, у Јагодини и у њеној околини традиција сећања на Марковића визуелно је присутна и кроз локална меморијална обележја. Постоје наводи да у старом делу гробља у Јагодини постоје спомен-плоче које означавају места где су Светозар Марковић и његов брат Јеврем били привремено сахрањени пре преношења у каснију спомен-костурницу, те да ове плоче указују на лични и породични контекст њиховог живота и смрти, који није увек видљив кроз велике јавне споменике или институције.

У Јагодини постоји и Споменик Светозару Марковићу из 1957. године (Local Institute for the Protection of Cultural Monuments Jagodina, 2020). Споменик је изведен од гранита и дело је вајара Александра Зарина (Zarin, 1958). Ово монументално остварење представља трајни симбол сећања на Марковића и на вредности које је промовисао, као што су социјална праведност, просветитељство и друштвени ангажман. Споменик у Јагодини (Слика 4) интегрише лични и колективни аспект културе сећања, истовремено сведочећи о настојању да се нови друштвени и идеолошки поредак оствари и артикулише кроз јавни простор.

Изградња Универзитетске библиотеке у Београду започета је 1921. године уз подршку Карнегијеве фондације и домаћих дародаваца, а свечано је отворена 1926. године. Библиотека је од самог почетка имала улогу чувања и неговања књижног фонда, укључујући ретке књиге, рукописе и дароване личне библиотеке које су биле у поседу угледних српских културних и научних посленика (Mihajlov, 2010).

Једна од најзначајнијих библиотека у Србији не само да служи образовању и науци већ и делује као важан елемент културе сећања на Марковића – једног од најистакнутијих српских мислилаца и реформатора. Чувајући његово име и његов допринос развоју српске науке, културе и образовања, библиотека постаје место колективног сећања и симбол националног идентитета, подсетник на значај просветитељства и континуитет културног наслеђа у Србији.

Иако је познато да је Светозар Марковић рођен 1846. године, место његовог рођења није сасвим утврђено (Masleša, 1945, стр. 5). Марковић је наводио Јагодину као место рођења и сматрао се Јагодинцем, док његова сестра Милица Петковић тврди да се родио у селу Нишевцима, где је отац службовао. Истовремено, евиденција Крагујевачке гимназије бележи да је рођен у Зајечару (Masleša, 1945, стр. 5). Без обзира на ова неслагања, Зајечар се данас сећа Светозара Марковића кроз једну од својих најзначајнијих културних институција – Народну библиотеку „Светозар Марковић“, која од 1959. године носи његово име (од 1961. године као Матична библиотека „Светозар Марковић“). Ова установа, са традицијом дугом више од једног и по века, представља најстарију културну институцију у Зајечару и делује као важна карика у очувању писане речи и културне баштине ширег региона Тимочке крајине. Библиотека не само да обезбеђује приступ богатом књижном фонду и информацијама већ и активно учествује у промоцији књижевности, образовања и културних активности кроз бројне програме, изложбе и сусрете са читаоцима.

У дворишту библиотеке постављена је биста Светозара Марковића, која представља важан споменички елемент у јавном простору родног града (Library of Zaječar, 2024). Биста је оригинално постављена као део меморијалног комплекса који симболички повезује личност Марковића са зградама и институцијама које чувају његово

име. Скулптура приказује лик Светозара Марковића у реалистичком маниру, са наглашеним цртама лица које рефлектују његову интелектуалну дубину и карактер истакнутог мислиоца и реформатора. Оваква форма меморије – постављена у непосредној близини књига и знања – служи као визуелни подсетник на Марковићев допринос српској друштвеној мисли и културној традицији, и омогућава посетиоцима да повежу име библиотеке са конкретним материјалним обележјем.

Повезивање институционалног и споменичког носиоца културе сећања показује како локална заједница у Зајечару артикулише и одржава сећање на једног од својих најзначајнијих синова: не само кроз назив и рад установе већ и кроз фигурални приказ и физичко присуство у јавном простору, што доприноси формирању континуираног културног и историјског наратива.

Савремени облици културе сећања о Светозару Марковићу огледају се не само у институционалним и споменичким облицима већ и у конкретним иницијативама фондова и организација. Један од примера је Фондација „Светозар Марковић“, коју је основала Социјалистичка партија Србије, а којом руководи историчар Александар Растовић. Фондација „За српски народ и државу“ у више наврата је учинила вредне донације Универзитетској библиотеци „Светозар Марковић“. Овакве активности представљају савремени вид подршке и очувања културног наслеђа, истовремено промовишући писану реч и образовање у институцији која носи име овог важног српског мислиоца. На тај начин, фондације и појединци доприносе континуираној актуализацији Марковићевог наслеђа у јавном простору и симболичком пејзажу Србије.

Поред установа културе, важну улогу у очувању сећања на Светозара Марковића имају и бројне образовне институције које носе његово име, представљајући тако живе споменике његовог дела и идеја. Гимназије и школе у Крагујевцу, Јагодини, Нишу, Новом Саду, Београду и другим градовима Србије сведоче о ширини утицаја овог мислиоца и друштвеног реформатора на различите генерације.

Основна школа „Светозар Марковић“ у Београду, смештена у Хаџи Милентијевој улици, носи име овог истакнутог српског мислиоца и реформатора од 1951. године, претходно је била позната као X осмољетка (Elementary School “Svetozar Marković”, 2024). Школа је током година постала значајно образовно и васпитно место, са циљем да ученицима пренесе не само академско знање већ и вредности као што су критичко размишљање, друштвена свест и солидарност – управо оне идеје које је Марковић заступао. Поред редовних наставних програма, школа организује бројне културне, уметничке и спортске активности, као и тематске пројекте који подсећају на наслеђе Светозара Марковића. На тај начин, школа представља континуитет његовог идејног утицаја, омогућавајући младим генерацијама да се упознају са значајем социјалне правде и активног грађанства.

Именовање образовних установа по Светозару Марковићу представља више од израза почасти – оно је симболично преношење његовог просветитељског и еманципаторског духа на нове нараштаје. На тај начин, школе постају простори културе сећања у којима се негују вредности слободе мисли, критичког промишљања, друштвене правде и грађанске одговорности – принципи који су били темељ његовог интелектуалног и политичког деловања.

Посебан значај има чињеница да се име Светозара Марковића повезује управо са установама чија је основна мисија образовање и формирање личности. Тако се његово

наслеђе не чува само у музејима, библитекама или споменицима већ и у свакодневном животу младих људи који кроз образовање и васпитање усвајају идеје солидарности, друштвеног ангажмана и одговорности према заједници. На тај начин, култура сећања на Марковића добија динамичну и образовну димензију; она се не своди на комеморативни чин, већ постаје трајни подстицај за промишљање друштвених вредности и улоге појединца у заједници (Marković, 1999; Cvetković, 1996; Radujko, 2007).

Као што је већ раније споменуто, међу репрезентативна спомен-обележја посвећена Светозару Марковићу спада и његова биста која се налази испред Универзитетске библитеке у Београду. Ово спомен-обележје представља значајан елемент културе сећања и симболички простор знања. Аутор бисте је познати српски и југословенски вајар Стеван Боднаров, који је извео велики број сличних скулпторских остварења (Stevanović, 1957).

Постављена на улазу у једну од најважнијих институција српске просвете, биста подсећа на Марковићеву улогу борца за национална и грађанска права, али је и симбол просветитељских идеала 19. века. Њено место испред библитеке није случајно, оно повезује сећање на историјску личност са простором учења, слободне мисли и културног наслеђа, чиме се континуира идеја да је знање највиши облик друштвеног напретка, за који се и сам Марковић залагао.

У старом делу Крагујевца налази се споменик културе који чува сећање на Светозара Марковића – кућа у којој је живео и која данас представља важан део културно-историјског наслеђа града (Слика 1). Подигнута у првој половини 19. века, представља значајан споменик културе сећања, не само као пример очуване градске архитектуре тога доба већ и као место које чува успомену на једну од најистакнутијих личности српске политичке и интелектуалне историје (Cultural Heritage Kragujevac, 2023).

Реч је о приземној грађевини са подрумом и тремом; у приземљу се налази пет просторија, док је подрум једнопросторни и приступачан са трема. Темељи и подрумски зидови изведени су од ломљеног камена у кречном малтеру, а надземни зидови од опеке.

У овој кући је од 1873. до 1875. године деловала Крагујевачка друштвена штампарија, у којој је Светозар Марковић, један од оснивача социјалистичког покрета у Србији, уређивао и штампао листове *Јавносћ* и *Ослобођење*, као и низ политичких и економских текстова који су снажно утицали на јавно мњење тога доба. На тај начин, кућа је постала симбол интелектуалног и друштвеног ангажмана 19. века и једно од кључних места сећања на развој модерне политичке мисли у Србији.

Данас се у њој налази етнографска поставка Народног музеја у Крагујевцу, као и меморијална изложба посвећена Светозару Марковићу (National Museum of Kragujevac, 2024), док се у дворишту налази његова спомен-биста – као трајни подсетник на улогу појединца у обликовању друштвених и културних вредности колективног памћења (Cultural Heritage Kragujevac, 2023).

У Новом Саду се налази кућа у којој је Марковић становао током изгнанства (City of Novi Sad, 2022). Ова кућа се налази у Улици Златна греда број 21. На фасади куће постављена је спомен-плоча, која указује на историјски значај овог простора и омогућава пролазницима и посетиоцима да непосредно осете повезаност са животом и делом Марковића.

Осврнућемо се и на Улицу Светозар Марковић у старом језгру Београда, на Врачару, где је готово на углу са Булеваром краља Александра отворен кафић „Светозар“, назван по овом истакнутом мислиоцу (Tourist Guide to Belgrade, 2023). Овај кафић представља пример како је име Светозара Марковића заживело и међу најмлађом генерацијом становника Београда, уз напомену да у истој улици постоји и спомен-плоча која подсећа на његово дело и значај у српској историји.

Поред материјалних носилаца културе сећања, као што су библиотеке, бисте и споменици, важно је истакнути и нематеријалне и медијске облике очувања сећања на Светозара Марковића, који су имали значајан утицај на јавну перцепцију његовог живота и рада. Један од најзначајнијих примера је играни филм *Светозар Марковић* из 1980. године, у режији Едуарда Галића, који представља биографски приказ Марковићевог живота и идеја с нагласком на његовој друштвеној ангажованости и теоријском опусу (Avala film, 1980). Филм је снимљен у продукцији Авала филма, а у главној улози лик Марковића тумачио је глумац Лазар Ристовски, уз богату глумачку екипу која оживљава значајне историјске личности тог доба.

Поред игране филмске форме, Марковић је и предмет телевизијске драмске серије *Светозар Марковић* која је емитована 1981. године у седам епизода, а настала је према сценарију Момчила Миланкова и Милана Шећеровића, такође у продукцији телевизијских кућа ТВ Београд и ТВ Нови Сад. Ова серија прати развојни пут Марковића као почасног заговорника социјалистичких идеја и обухвата кључне политичке и друштвене контексте 19. века, чиме пружа историјски документовану, али драмски адаптирану реконструкцију периода његовог деловања.

Ови медијски производи, и филм и серија, имају вишеслојну улогу у култури сећања: као визуелни наративи они допиру до шире публике, омогућавајући да се Марковићев интелектуални и идеолошки профил не само документује већ и емоционално проживи. Стога су критички и стручни аспекти ових продукција важни као део меморијалне архитектуре која надилази класичне институционалне форме и продира у сферу популарне културе, чиме се омогућава ширење његовог наслеђа међу различитим генерацијама.

Значајну улогу имају и живе културне праксе које чувају сећање на Светозара Марковића. Један од најрепрезентативнијих примера су „Светозареви сусрети“ у Светозареву, културна и образовна манифестација која је постојала све до 1990-их година, након чега је уследио дужи прекид. Манифестација је обновљена 2007. године, што указује на настојање локалне заједнице да континуирано негује сећање на Марковића и његове идеале.

Поред саме манифестације, сећање на Светозара Марковића одржавају и културно-уметничка друштва (КУД) у Београду и Новом Саду која носе његово име и функционишу од 1945. године, као и Културни центар „Светозар Марковић“ у Зрењанину (Cultural Centre of Zrenjanin, 2023). Ови облици институционалне и локалне културне активности служе као живи чувари меморије, осигуравајући да његово идејно и културно наслеђе остаје присутно у свакодневном културном животу и да се преноси на нове генерације.

Ова пракса представља важан пример како се култура сећања артикулише и у облику јавних догађаја, који укључују заједницу, подстичу образовање и промовишу вредности друштвеног ангажмана.

Поред споменичких, институционалних и медијских облика, сећање на Светозара Марковића артикулисано је и кроз литературне и биографске каноне. Један од примера је антологијска књига *100 најзнаменијих Срба* под редакцијом академика Дејана Медаковића (1993), у коју је Марковић уврштен као један од кључних личности српске историје и културе. Укључивање у овакву публикацију представља знак историјске и културне легитимизације, показујући да је Марковићева личност и идејно наслеђе препознато као део националног наратива и јавне меморије (Medaković, 1993). Овакви канони, поред материјалних споменика и образовних институција, доприносе трајном формирању колективног памћења и његовој артикулацији кроз генерације.

Целокуйна дела Светозара Марковића представљају најсвеобухватније издање радова једног од најзначајнијих српских политичких мислилаца и социјалних теоретичара 19. века (Nedeljković & Lukić, 1985–1990). Објављена у издању САНУ и Завода за уџбенике и наставна средства, ова колекција обухвата 17 књига у којима су сабрани политички, економски, социјални и филозофски радови, као и писма и јавни наступи Светозара Марковића. Под редакцијом академика Душана Недељковића и академика Радомира Лукића, ово издање омогућава истраживачима и студентима да прате развој његових идеја у контексту тадашњег друштвеног и политичког живота Србије и Европе. Осим тога, *Целокуйна дела* имају велики значај као наставно средство, јер пружају систематизован увид у Марковићеве мисли о социјалној правди, економској једнакости и улози интелектуалаца у обликовању друштва, што их чини непроцењивим ресурсом за све који се баве историјом српске политичке мисли и социјалних покрета.

Књига Предрага Протића *Памћење и незаборав* (Protić, 2022) доноси савремен приступ анализи живота и деловања Светозара Марковића. У тексту посвећеном овом значајном мислиоцу, Протић истражује како је Марковићев рад и идеја о социјалној правди остала релевантна и у данашњем времену, осветљавајући аспекте његове личне храбрости, интелектуалног ангажмана и друштвеног утицаја. Ова књига, поред историјског осврта, доноси и рефлексију о трајном значају Марковићевих идеја за модерно српско друштво, указујући на то како се његово наслеђе може користити као инспирација за актуелне политичке и социјалне иницијативе. Протићев текст је вредан допринос савременој литератури јер повезује историјске чињенице са интерпретацијом њиховог дугорочног значаја, омогућавајући читаоцу да схвати и лични и колективни утицај Светозара Марковића.

На Скупштини Српског социолошког друштва, одржаној на Факултету за образовање учитеља и васпитача Универзитета у Београду децембра 2025. године, поводом 150 година од смрти Светозара Марковића, а на иницијативу професора Слободана Антонића, образложена нарочито великим Марковићевим социолошким доприносом у делу *Србија на истроку* – писаном када је Светозар имао свега 26 година живота – одлучено је да награда за најбољу докторску дисертацију из области социологије у Србији и Републици Српској, коју ова репрезентативна социолошка асоцијација додељује бијенално, понесе назив „Светозар Марковић“.

Носиоци ове награде формираће сложену мрежу меморијализације која омогућава истовремено очување, артикулацију и промишљање његовог наслеђа у различитим историјским и социјалним контекстима.

ЗАКЉУЧАК

Светозар Марковић заузима јединствено место у српској интелектуалној и друштвеној историји као мислилац чије су идеје о социјалној правди, просвећености и моралној одговорности оставиле дубок траг у националној свести. Његов лик је током више од једног века прелазио из историјске у симболичку сферу, постајући саставни део културе сећања код Срба. Управо у том прелазу из биографског у мемо-ријски ниво настаје простор за различите интерпретације и прилагођавања његовог наслеђа новим друштвеним и идеолошким околностима. Кроз институционалне и споменичке облике културног памћења – од топонима Светозарево до Универзитетске библиотеке „Светозар Марковић“ у Београду и бисте постављене испред ње – лик и дело Светозара Марковића постали су трајно присутни у јавном простору и симболичком пејзажу Србије. Та видљивост сведочи о процесу у којем се памћење трансформише у културни капитал: кроз простор, архитектуру и институције, идеје Светозара Марковића добијају нови живот и нови контекст. Марковићево наслеђе, иако укоренењено у друштвене прилике 19. века, у култури сећања добија надвременску димензију. У различитим политичким и културним периодима његова фигура тумачена је као симбол социјалне једнакости, народног просветитељства или критичке интелектуалне савести. Способност да се његов лик изнова интерпретира показује виталност културе сећања и њену улогу у континуираном обликовању колективног идентитета. Посматрано из те перспективе, јавне институције и споменички облици посвећени Светозару Марковићу представљају више од комеморативних обележја: они су активни медијуми културног памћења, простори у којима се прошлост и садашњост сусрећу у процесу симболичке обнове. Светозар Марковић остаје један од ретких српских мислилаца чији је утицај превазишао границе историјског времена, настављајући да делује као морални и интелектуални оријентир савременог друштва.

Zvezdana M. Elezović¹
Institute for Serbian Culture, Priština
Leposavić (Serbia)

SVETOZAR MARKOVIĆ (1846–1875) IN THE CULTURE OF REMEMBRANCE AMONG THE SERBS²

(Translation *In Extenso*)

Abstract: The author of the paper explores Svetozar Marković's place in the culture of remembrance among the Serbs, with a special overview of institutional and monumental forms preserving and shaping his historical and symbolic significance. One of the most prominent persons of the Serbian socialist thought and democratic tradition of the 19th century, Marković has become an important and permanent symbol of social engagement, enlightenment and the idea of social justice. Numerous institutions in Serbia have been named after him – from educational and cultural institutions, such as the University Library “Svetozar Marković” in Belgrade, to the town of Svetozarevo (today's Jagodina) – which proves the breadth and permanence of his place in collective memory. Svetozar Marković's bust in front of the University Library in Belgrade stands as a symbol of academic and ideological tradition established by him. Starting from the theoretical postulates of the culture of remembrance, this paper will show that Marković's person has been an object of different ideological interpretations in the public discourse, depending on the historical context.

Keywords: Svetozar Marković (1846–1875), culture of remembrance, memory, ideas, Serbs

INTRODUCTION

Svetozar Marković's place in the culture of remembrance among the Serbs can be seen not only through his historical role, but also as a symbol of permanent ideological legacy shaping the social and intellectual trends in the Serbian Modern. This is one of the most relevant Serbian thinkers of the 19th century, considered the founder of socialist thought and the critical social theory in Serbia, as well as the figure which has gone beyond the boundaries of his epoch in public memory. With time, his personality and work have become

¹ zvezdana.el@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-6317-6551>

² The paper was written within the scientific-research work of the Scientific-Research Board, according to the Agreement signed with the Ministry of Science, Technological Development and Innovation of the Republic of Serbia, no. 451-03-136/2025-03 of 27th January 2025.

integral part of the cultural and ideological legacy that is renewed in various historical contexts – from socialist Yugoslavia to modern Serbia – in which Marković's name is used as a symbol of social engagement, enlightenment and ideals of social justice.

In that context, the paper examines the ways in which Svetozar Marković has been articulated in the Serbian culture of remembrance through institutional and monumental forms of memorialization. Special attention is dedicated to the institutions and public spaces named after him – from the former town of Svetozarevo (today's Jagodina) to the University Library "Svetozar Marković" in Belgrade and the bust in front of this institution. These very forms of public memory reveal how the ideas and symbols in relation to Marković are transferred, adapted and included in the broader narrative of national history and collective identity.

Starting from the theoretical frameworks of the culture of remembrance (Assmann, 2011, pp. 33-36), the analysis is focused on two complementary levels: tangible and spatial, which include the infrastructure and spaces in which memory is preserved; both institutional and ideological, which refer to the ways in which educational and cultural institutions integrate certain historical figures in collective memory. Special attention is also dedicated to the interpretation of Marković's legacy in various socio-political contexts.

The propositions of the research are also based on the classical works by Maurice Halbwachs, who in his work *Les cadres sociaux de la mémoire* (1950) established the concept of collective memory as a socially structured process, and by Pierre Nora and the concept of *lieux de mémoire* (Nora, 1984), which emphasizes the significance of symbolic spaces, institutions and monuments as materialized bearers of national memory. These theoretical frameworks contribute to the understanding of the way in which Marković's conceptual legacy turns into a cultural symbol and is integrated in the broader system of public memory.

The institutionalized memory of Marković, expressed through naming public institutions after him and his inclusion in educational narratives, is a dynamic process in which the historical person is transformed into a symbol of social value and ideological legacy. It proves that the culture of remembrance is not a static system of preserving the past, but the space in which there are constant negotiations about the meanings, identities and ideals.

The methodological framework of this paper is based on the interdisciplinary approach combining the historical analysis, cultural studies and concepts of the culture of remembrance developed in the works of Maurice Halbwachs (Halbwachs, 1950) and Pierre Nora (Nora, 1984). The analysis of the memory of Svetozar Marković is based on the qualitative approach, with the application of the content analysis method of institutional sources (institution names, monumental landmarks, museum exhibitions), as well as public discourse interpretations.

The research corpus covers three groups of tangible and institutional bearers of the culture of remembrance:

- a) public institutions named after Marković,
- b) monumental landmarks (busts, monuments, memorial houses), and
- c) urban spaces and toponyms (e.g., the former name of Jagodina – Svetozarevo).

The selection of these examples is based on their representativeness, historical visibility and significance in the formative processes of public memory in Serbia. The selected institutions and monuments are the most consistent and longest-lasting forms of the

memorialization of Svetozar Marković, and that is why they enable following the continuity and change in the interpretation of his ideological legacy in different socio-political contexts.

The starting research question is: In what way do institutional and monumental forms of public memory shape Svetozar Marković's place in the culture of remembrance among the Serbs, and how is his legacy interpreted in different historical periods?

The paper is divided into three segments: the first refers to the concept and theoretical postulates of the culture of remembrance; the second to the historical and biographical contextualization of Svetozar Marković, while the third segment gives an analysis of specific examples of his memorialization in institutions, educational institutions and public space, as well as broader implications of these examples for understanding the culture of remembrance in modern Serbia.

CULTURE OF REMEMBRANCE

The culture of remembrance is a complex and dynamic phenomenon which includes ways in which societies remember and forget – both individually and collectively. The concept of the “culture of remembrance” denotes the layer of remembrance that is not limited to an individual level, but is transmitted through institutions, media, symbols and rituals. In those terms, speaking of the “society remembrance” is inevitably metaphorical, because communities do not remember as individuals, but construct and represent the past through institutional and symbolic forms.

Jan Assmann (Assmann, 2011) proposes the following distinction between communicative and cultural memory: the former covers everyday memory within the living generation, while the latter is a strategically selected set of memories going beyond generations.

Within the theoretical examination, it is necessary to clearly distinguish the concepts of memory, remembrance and cultural memory, which are often used as synonyms in everyday language, but have different meanings in the scientific context.

Memory, first of all, refers to the cognitive process of adopting, preserving and citing information, and represents an individual's specific psychological ability. This is conditioned by biological and mental mechanisms and constitutes the basis on which personal experiences and identity are formed. In that respect, memory belongs to the domain of psychological and neuro-cognitive research (Wang, 2021).

Remembrance, unlike memory, has a more pronounced social and narrative dimension. It implies an active process of interpreting the past, in which individual experiences are formed and articulated in line with social frameworks, language and cultural patterns. As emphasized by Halbwachs (Halbwachs, 1950), an individual does not remember separately, but always within “social frameworks of remembrance”, which means that remembrance is largely conditioned by the affiliation to certain communities and groups.

Cultural memory is an institutionalized and symbolic form of memory which goes beyond the frameworks of individual and generational experiences. According to Assmann (Assmann, 2011), cultural memory includes selected perceptions of the past, which are stabilized through material bearers (monuments, architecture, archives), institutions (schools, museums, libraries) and rituals, and serve for preserving collective identity through longer periods of time. It is not a spontaneous process, but a result of selection, interpretation and symbolic articulation of the past.

In that respect, the culture of remembrance is a broader framework within which cultural memory is produced, maintained and re-examined.³ While memory belongs to the domain of individual cognition, and remembrance to the domain of social communication and interpretation, cultural memory functions as a stabilized system of meanings connecting the past with the current social needs and values (Erll, 2011; Kuljić, 2006).

The studies of the culture of remembrance are a new field which cannot be limited to a single discipline, but implies a transdisciplinary and multidisciplinary approach in which history, sociology, anthropology, psychology, as well as media and literary studies intersect. According to Astrid Erll, this diversity of approaches precisely explains the wealth, as well as the terminological non-uniformity of this field. In an attempt to establish a clearer framework, Erll suggests that the culture of remembrance should be observed through three dimensions: material (artefacts, media), social (people, institutions, rituals) and mental (ways of thinking, mentalities). These dimensions, although analytically distinct, in reality act together in the shaping of the culture of remembrance. At the same time, the culture of remembrance functions at two levels – the individual level, which refers to cognitive processes of remembrance of an individual always placed in the social context, and the collective level, which denotes symbolic and media forms of the communities constructing their past. While in the former case it is literally memorizing, in the latter it is metaphorical, because societies do not “remember” literally, but represent the past through media, institutions and rituals. Cultural memory, therefore, emerges in the interaction of individual and collective, mental, social and material, which makes it a complex, yet extremely fruitful field of research. Cultural memory has the potential to recruit the past for the needs of the present, with the aim of national self-concept, legitimization of social institutions or regulation of collective emotions (Erll, 2011, pp. 7–10).

Researchers point out that the very cognitive processing of memories is deeply connected with culture, and that cultural elements shape all stages of memory – from perception, through reconstruction, to expression and socialization. This proves that memory is not a personal activity of an individual, but a “culturally saturated” process (Wang, 2021).

One of the challenges in this field is the question of oblivion – how and why societies forget. Science explores the dynamics of collective oblivion and transition from communicative to cultural memory. This is relevant because it shows that memory and oblivion are two sides of the same process: what we call “memory” of society actually depends also on what is not memorized (Candia, 2022). Therefore, sometimes, in contrast to the culture of remembrance, there is oblivion as a natural process, present both at individual and collective levels. It is different from conscious memory and remembrance because it does not entail intentional investment of efforts in the preservation of information. Although oblivion plays an essential role in the formation and maintenance of personal and collective identities, this role was long neglected in scientific research. Its significance was emphasized by philosophers and psychologists (Nietzsche and Freud), as well as artists and writers, while in the field of sociology, culturology and studies of the culture of remembrance, attention dedicated to this phenomenon was rather limited (Vučković, 2024, p. 1087).

³ In this paper, the concepts of *cultural remembrance* and *cultural memory* are used in line with the modern theoretical approaches, whereas the culture of remembrance is understood as a broader framework of social practices of remembrance, and cultural memory as its institutionalized and symbolic form.

Todor Kuljić, one of the most significant researchers of remembrance in the region, has developed the concept of the culture of remembrance as a socially conditioned and ideologically shaped process by which communities construct their perceptions of the past for the purpose of legitimizing the present. In his studies, Kuljić points out that remembrance is not neutral, but represents a result of the struggle for interpreting the past between different social groups and generations. He emphasizes that the culture of remembrance has a function of integration – it unites the community around common myths and symbols – but also a function of control, because ruling elites often direct through it the public discourse about the past (Kuljić, 2006). He particularly stresses the role of ideology in shaping “official remembrance”, which tries to suppress or marginalize “alternative memories” of different social groups. In Kuljić’s opinion, the culture of remembrance thus constitutes a field of constant tension between remembrance and oblivion, in which relations of power, generational changes and dynamics of social transformation are reflected (Kuljić, 2011).

It is important to emphasize that the culture of remembrance has an ethical-political dimension: who controls remembrance, how the culture of remembrance is organized, who the approach is in favour of, and in what manner it affects the social order. In that respect, cultural memories may constitute the space of resistance, as well as a reproduction instrument of dominant narratives.

SVETOZAR MARKOVIĆ – HIS PERSONALITY AND THE CULTURE OF REMEMBRANCE

Svetozar Marković (1846–1875) was born in Zaječar, in the Principality of Serbia, and died in Trieste, at that time part of the Habsburg Monarchy. He studied technical sciences in Russia and Switzerland, but did not complete formal schooling – due to his political activism, he lost the government scholarship. After returning to the Balkans in 1869, Marković founded the People’s Radical Party and was actively engaged as a writer, journalist and publisher, publishing numerous political and theoretical tractates in which he criticized the authoritarian power and social injustices. His works were accompanied by constant conflicts with the state institutions, which led to several court proceedings and arrests, but also to the strong influence on his contemporaries and subsequent Serbian political thinkers and reformers.

Moreover, Marković was exceptionally influential in literature as a critic who promoted overcoming romanticism and introducing realism in Serbian literary tradition. In addition, he advocated the ideas of social justice, anti-bureaucracy and economic self-government, but also those of international cooperation and solidarity among the Balkan nations. Although he supported the Serbs’ struggle for the liberation from the Ottomans and Austria-Hungary, he criticized extreme nationalist concepts. Marković’s short life did not increase his production, but it left a permanent trace in the shaping of Serbian social thought, political critique and cultural discourse, so he became one of the most important figures of the 19th century in Serbia (Aličić, 2013, p. 84).

The town of Jagodina in Central Serbia, located in the valley of the Velika Morava River, has a long history of being named and renamed, which reflects the broader socio-political dynamics of the 20th-century Serbia. In written sources, it is first mentioned in 1399

as Jagodna, the name which evolved through centuries to its current form (Petrović, 2019). After the Second World War, in the spirit of ideological changes and the cult of socialist heroes, on 22nd September 1946 this town was named after Svetozar Marković, a socialist, a journalist and a reformer who aspired towards the social ideal of equality and self-government (Đorđević, 2005). At the same time, in the old part of the Jagodina graveyard, a monument was raised in Svetozar Marković's honour ([Photo 4](#)), as a permanent symbol of new social and ideological values which the new order strived to establish.

The change of the town's name was not a mere administrative measure but a symbolic act of directing collective memory towards new values that the new order wanted to establish. The name of Svetozarevo functioned as a sign of political modernization and as a local bearer of the ideology of socialism.⁴ In the town's architecture and urban development from the 1950s, aspirations can be recognized to shape the space as a visual expression of the new order: wide boulevards, public squares and cultural institutions that bore the names of revolutionaries reflected the spirit of Marković's ideals (Petrović, 2019). Through these symbolic forms, the public space became a means of political pedagogy, while the name of the town itself is a metaphor for the socialist project of the "new man".

Today, the culture of remembrance regarding the period of Svetozarevo is multi-layered and subject to re-examination. After 1992, when the town once again got its historical name of Jagodina, the symbolic landmarks of the socialist period were slowly removed from the public space. However, in the local museums and archives, that period is still recognized as an important part of cultural history. The Local History Museum of Jagodina keeps the tangible and intangible heritage of that epoch, reminding that "the cultures of remembrance and oblivion" often act concurrently, and what used to be the official memory now becomes the subject of cultural re-examination (Local History Museum of Jagodina, 2023).

Modern interpretations of Svetozarevo in the public discourse reveal interesting ambivalence between nostalgia and distance. While one part of the population remembers that epoch as the time of social solidarity and cultural progress, the others see it as ideology instrumentalization. This clash of interpretations shows that collective memory, as written by Petrović (Petrović, 2019), is a dynamic process in which the past is reconstructed in line with the modern identity needs. In that respect, "Svetozarevo" was not only the name of the tow, but also a historical layer in its culture of remembrance, the place where ideology, space and memory intersect.

In Serbia, numerous institutions and public spaces are named after Svetozar Marković – schools, libraries, streets and various institutions – which is a specific and visible form of the culture of remembrance. Among the most representative examples of the monuments cherishing the culture of remembrance regarding Marković, the University Library "Svetozar Marković" stands out. In front of the library, in one of the most important places in the capital, his bust stands as a recognizable symbol of public remembrance ([Photo 2](#)).

In addition to the bust in front of the University Library "Svetozar Marković" in Belgrade, the tradition of remembering Marković in Jagodina and its surroundings is visually present through local memorial landmarks as well. There is information that in the old part

⁴ Changes in the names of cities in socialist Yugoslavia were part of a broader policy of symbolic reconfiguration of public space and collective memory.

of the graveyard in Jagodina there are memorial plaques marking the places where Svetozar Marković and his brother Jevrem were temporarily interred before being transferred to a later memorial ossuary, and that these plaques point to the personal and family context of their life and death, which is not always visible through great public monuments or institutions.

In Jagodina, there is also the monument to Svetozar Marković from 1957 (Local Institute for the Protection of Cultural Monuments Jagodina, 2020). The granite monument was sculpted by Aleksandar Zarin (Zarin, 1958). This monumental work represents a permanent symbol of the memory of Marković and the values promoted by him, such as social fairness, enlightenment and social engagement. The monument in Jagodina ([Photo 3](#)) integrates personal and collective aspects of the culture of remembrance, simultaneously testifying about the efforts to achieve the new social and ideological order and to articulate it through public space.

The construction of the University Library in Belgrade began in 1921 with the support by Carnegie Endowment and domestic donors and was ceremoniously opened in 1926. From the very beginning, the library played the role of preserving and maintaining the literary fund, including rare books, manuscripts and personal libraries which used to belong to eminent Serbian cultural and scientific figures (Mihajlov, 2010).

One of the most important libraries in Serbia does not only serve education and science, but also acts as a relevant element of the culture of remembering Marković – once of the most prominent Serbian thinkers and reformers. Preserving his name and his contribution to the development of Serbian science, culture and education, the library becomes a place of collective memory and a symbol of national identity, a reminder of the importance of the Enlightenment and the continuity of cultural heritage in Serbia.

Although it is known that Svetozar Marković was born in 1846, his place of birth has not been precisely confirmed (Masleša, 1945, p. 5). Marković stated that Jagodina was his place of birth and considered himself a Jagodina resident, while his sister Milica Petković claimed that he was born in the village of Niševci, where his father worked. At the same time, according to the records of Kragujevac Grammar School, Marković was born in Zaječar (Masleša, 1945, p. 5). Despite these inconsistencies, today's Zaječar remembers Svetozar Marković through one of its most important cultural institutions – the National Library “Svetozar Marković”, which was named after him in 1959 (since 1961, as the Home Library “Svetozar Marković”). With the tradition of more than one and a half centuries, it is the oldest cultural institution in Zaječar and acts as an important link in the preservation of the written word and cultural heritage of the broader region of the Timok Valley. The library not only provides access to the rich book fund and information, but it also actively participates in the promotion of literature, education and cultural activities through numerous programs, exhibitions and encounters with readers.

In the library yard, there is Svetozar Marković's bust as an important monument element in the public space of his place of birth (Library of Zaječar, 2024). The bust was originally placed as part of the memorial complex which symbolically connects Marković's personality with the buildings and institutions which preserve his name. The sculpture depicts Svetozar Marković's face in a realistic manner, with the pronounced features reflecting his intellectual depth and the character of the outstanding thinker and reformer. This form of memory – placed in the immediate vicinity of books and knowledge – serves as a visual

reminder of Marković's contribution to Serbian social thought and cultural tradition, while also enabling visitors to connect the name of this library with the specific tangible landmark.

Connecting the institutional and monumental bearer of the culture of remembrance shows how the local community in Zaječar articulates and preserves the memory of one of its most prominent sons: not only through the name and work of the institution, but also through the figural depiction and physical presence in the public space, thus contributing to the formation of the continuous cultural and historical narrative.

Modern forms of the culture of remembrance regarding Svetozar Marković can be seen not only in institutional and monumental forms, but also in the specific initiatives of the funds and organizations. One of the examples is the Foundation "Svetozar Marković", which was established by the Socialist Party of Serbia and is run by historian Aleksandar Rastović. The Foundation "For Serbian People and State", run by Tatjana Vukić, has given valuable donations on several occasions to the University Library "Svetozar Marković". Activities like these constitute a modern form of support and preservation of cultural heritage, while at the same time promoting the written word and education in the institution bearing the name of this important Serbian thinker. In this way, foundations and individuals contribute to the continued updating of Marković's legacy in the public space and the symbolic landscape of Serbia.

Apart from the cultural institutions, an important role in preserving the memory of Svetozar Marković is also played by numerous educational institutions that bear his name, thus constituting living monuments of his work and ideas. Grammar schools and other schools in Kragujevac, Jagodina, Niš, Novi Sad, Belgrade and other Serbian towns testify about the broad influence of this thinker and social reformer on different generations.

Elementary School "Svetozar Marković" in Belgrade, in Hadži Milentijeva Street, formerly known as the Tenth Elementary School, has borne the name of this outstanding thinker and reformer since 1951 (Elementary School "Svetozar Marković", 2024). With time, the school has become an important educational and nurturing place, intended to pass onto pupils not only academic knowledge, but also the values such as critical thinking, social awareness and solidarity – precisely the ideas promoted by Marković. In addition to the regular curricula, the school also organizes a number of cultural, artistic and sports activities, as well as thematic projects that recall Svetozar Marković's legacy. In this manner, the school represents the continuity of his ideological influence, enabling young generations to become familiar with the importance of social justice and active citizenship.

Naming educational institutions after Svetozar Marković is more than an expression of honour – it is a symbolic transfer of his enlightenment and emancipatory spirit onto new generations. That is how schools become spaces of the culture of remembrance, cherishing the values of the freedom of thought, critical consideration, social justice and civil responsibility – the principles which were the foundation of his intellectual and political activities.

Of special significance is the fact that Svetozar Marković's name is connected exactly with the institutions whose basic mission is education and formation of personality. Therefore, his legacy is kept not only in museums, libraries or monuments, but also in the everyday life of young people who through education and upbringing adopt the ideas of solidarity, social engagement and responsibility to the community. In that way, the culture of remembrance regarding Marković assumes a dynamic and educational dimension; it is not reduced to a

commemorative act but becomes a permanent incentive for thinking about social values and the individual's role in the community (Marković, 1999; Cvetković, 1996; Radujko, 2007).

As already mentioned, among the representative landmarks in honour of Svetozar Marković is also his bust in front of the University Library in Belgrade. This memorial landmark is an important element of the culture of remembrance and symbolic space of knowledge. The bust was made by well-known Serbian and Yugoslav sculptor Stevan Bodnarov, who has sculpted a large number of similar creations (Stevanović, 1957).

Placed at the entrance to one of the most important institutions of Serbian education, the bust recalls Marković's role of the fighter for national and civil rights, but is also a symbol of the enlightenment ideals of the 19th century. Its place in front of the library is not accidental – it connects the remembrance of the historical person with the space of learning, free thought and cultural heritage, thus continuing the idea of knowledge being the ultimate form of social progress, for which Marković himself strived.

In the old part of Kragujevac, there is a monument of culture that preserves the memory of Svetozar Marković – the house in which he lived still represents important part of this city's cultural and historical heritage ([Photo 1](#)). Built in the first half of the 19th century, it is a significant monument of the culture of remembrance, not only as an example of the preserved urban architecture of that time, but also as a place which preserves the memory of one of the most prominent figures of Serbia's political and intellectual history (Cultural Heritage Kragujevac, 2023).

This is a ground-floor house with a basement and a porch; there are five rooms on the ground floor, while the basement is single-room and accessible from the porch. The foundations and basement walls are made of crushed stone in lime mortar, and the above-ground walls are made of brick.

Between 1873 and 1875, this house was the seat of the Kragujevac Social Press, in which Svetozar Marković, one of the founders of the socialist movement in Serbia, edited and printed the journals *Javnost* (*Public*) and *Oslobođenje* (*Liberation*), as well as a number of political and economic texts with a strong influence on the public opinion of the time. Thus, the house has become a symbol of intellectual and social engagement of the 19th century and one of the key places of remembering the development of modern political thought in Serbia.

Today, it is the seat of the ethnographic display of the National Museum of Kragujevac, as well as a memorial exhibition in honour of Svetozar Marković (National Museum of Kragujevac, 2024), while his memorial bust is in the yard – a permanent reminder of the role of an individual in the formation of social and cultural values of collective memory (Cultural Heritage Kragujevac, 2023).

In Novi Sad, there is a house in which Marković lived during his exile (City of Novi Sad, 2022). The house is situated in Zlatna greda Street No. 21. The memorial plaque on the façade points out the historical importance of this space and enables passers-by and visitors to feel directly the connection with Svetozar Marković's life and work.

We will also mention Svetozara Markovića Street in the old centre of Belgrade, in Vračar, where at the corner with the Boulevard of King Alexander a café was opened and named "Svetozar" after this outstanding thinker (Tourist Guide to Belgrade, 2023). This café is an example of how Svetozar Marković's name has been accepted among the youngest

generation of Belgrade's citizens, with the note that in the same street there is also a memorial plaque reminding of his work and importance in Serbian history.

In addition to the tangible bearers of the culture of remembrance, such as libraries, busts and monuments, it is also important to emphasize the intangible and media forms of preserving the memory of Svetozar Marković, which have had a relevant influence of the public perception of his life and work. One of the most significant examples is the feature film *Svetozar Marković* from 1980, directed by Eduard Galić, which represents a biographical depiction of Marković's life and ideas, with an emphasis on his social engagement and theoretical opus (Avala film, 1980). The film was produced by Avala film, with Lazar Ristovski starring as Marković along with the extraordinary cast that revived important historical figures of that time.

Apart from the feature film form, Marković is also presented in the seven-episode television drama series *Svetozar Marković* released in 1981, based on the script by Momčilo Milankov and Milan Šećerović, and produced by Television Belgrade and Television Novi Sad. This series follows the developmental path of Marković as an honorary advocate of socialist ideas and it covers key political and social contexts of the 19th century, thus providing a historically documented, but also dramatically adapted reconstruction of the period in which he lived and worked.

These media products – both the film and the series – have a multi-layered role in the culture of remembrance: as visual narratives, they reach the broader audience, enabling not only the documentation of Marković's intellectual and ideological profile, but also experiencing it emotionally. That is why the critical and professional aspects of these productions are important as part of memorial architecture going beyond the classical institutional forms and penetrating into the sphere of pop culture, thus ensuring the spread of his legacy among different generations.

An important role is also played by the living cultural practices that preserve the memory of Svetozar Marković. One of the most representative examples are "Svetozar's Encounters" in Svetozarevo, a cultural and educational manifestation held until the 1990s, when it was suspended for a longer period. The manifestation was renewed in 2007, which points to the attempts of the local community to cherish a continued memory of Marković and his ideals.

In addition to this manifestation, the memory of Svetozar Marković is also preserved by cultural and artistic societies in Belgrade and Novi Sad bearing his name and existing since 1945, as well as the Cultural Centre "Svetozar Marković" in Zrenjanin (Cultural Centre of Zrenjanin, 2023). These forms of institutional and local cultural activities serve as live guardians of memory, ensuring that his ideological and cultural legacy remains present in everyday cultural life and is transferred onto new generations.

This practice is an important example of how the culture of remembrance is articulated in the form of public events, which include the community, encourage education and promote the values of social engagement.

Apart from the monumental, institutional and media forms, the memory of Svetozar Marković is also articulated through literary and biographical canons. One of the examples is the anthology *100 Most Prominent Serbs* edited by academician Dejan Medaković (1993), in which Marković is included as one of the key figures of Serbian history and culture.

Being included in such a publication is a sign of historical and cultural legitimization, showing that Marković's personality and conceptual legacy are recognized as part of the national narrative and public memory (Medaković, 1993). These canons, in addition to tangible monuments and educational institutions, contribute to the permanent formation of collective memory and its articulation through generations.

Complete Works of Svetozar Marković are the most comprehensive edition of the works of one of the most important Serbian political thinkers and social theoreticians of the 19th century (Nedeljković & Lukić, 1985-1990). Published by the Serbian Academy of Sciences and Arts and the Institute for Textbooks and Teaching Aids, this collection contains 17 books in which Svetozar Marković's political, economic, social and philosophical works, as well as letters and public performances, are collected. Edited by academicians Dušan Nedeljković and Radomir Lukić, this publication enables researchers and students to follow the development of Marković's ideas within the context of the social and political life in Serbia and Europe at that time. Moreover, *Complete Works* have great relevance as a teaching aid because they offer a systematized insight into Marković's thoughts about social justice, economic equality and the role of intellectuals in the formation of society, which makes them an invaluable resource for all those dealing with the history of Serbian political thought and social movements.

Predrag Protić's book *Memory and Non-oblivion* (Protić, 2022) brings a modern approach to the analysis of Svetozar Marković's life and activities. In the text dedicated to this important thinker, Protić explores the way in which Marković's work on the idea of social justice has remained relevant nowadays as well, highlighting the aspects of his personal courage, intellectual engagement and social influence. This book, apart from its historical overview, also brings a reflexion about the permanent significance of Marković's ideas for modern Serbian society, indicating how his legacy may be used as an inspiration for current political and social initiatives. Protić's text is a valuable contribution to modern literature because it connects historical facts with the interpretation of their long-term importance, enabling the reader to understand both personal and collective influence of Svetozar Marković.

At the session of the Serbian Sociological Society held at the Teacher Education Faculty of the University of Belgrade in December 2025, on the occasion of the 150th anniversary of Svetozar Marković's death, at the initiative of Professor Slobodan Antonić, justified by Marković's particularly large sociological contribution in the work *Serbia in the East* – written when Svetozar was only 26 years old – it was decided to name the award for the best doctoral dissertation from the field of sociology in Serbia and Republic Srpska, granted biennially by this representative sociological association, after Svetozar Marković.

The recipients of this award will form a complex network of memorialization which ensures simultaneous preservation, articulation and consideration of his legacy in different historical and social contexts.

CONCLUSION

Svetozar Marković takes a unique place in Serbian intellectual and social history as a thinker whose ideas of social justice, education and moral responsibility have left a deep trace in the national consciousness. For more than one century, his personality transited from the

historical sphere to the symbolic one, becoming integral part of the culture of remembrance among the Serbs. It is exactly in that transit from the biographical to the memorial level that the space is created for different interpretations and adaptations of his legacy to the new social and ideological circumstances. Through institutional and monumental forms of cultural memory – from the toponym of Svetozarevo to the University Library “Svetozar Marković” in Belgrade and the bust in front of it – Svetozar Marković’s personality and work have become permanently present in the public space and symbolic landscape of Serbia. Such visibility testifies about the process in which memory is transformed into cultural capital: through space, architecture and institutions, Svetozar Marković’s ideas receive a new life and a new context. Marković’s legacy, although rooted in the social circumstances of the 19th century, receives a dimension of timelessness in the culture of remembrance. In different political and cultural periods, his figure has been interpreted as a symbol of social equality, popular enlightenment or critical intellectual consciousness. The ability to reinterpret his personality shows the vitality of the culture of remembrance and its role in the continued formation of collective identity. From that perspective, the public institutions and the monumental forms dedicated to Svetozar Marković constitute more than merely commemorative marks: they are active media of cultural memory, the spaces in which the past and the present encounter in the process of symbolic revival. Svetozar Marković remains one of the rare Serbian thinkers whose influence has gone beyond the borders of historical time, continuing to act as a moral and intellectual landmark of modern society.

REFERENCES/ЛИТЕРАТУРА

- Aličić, S. (2013). Reception of Roman legal and political ideas in the works of Svetozar Marković. In: K. Maricki Gađanski (ed.). *Antiquity and the Modern World: Scientists, Researchers and Interpreters*, 83–93. Beograd: Društvo za antičke studije Srbije. [In Serbian]
- Assmann, J. (2011). *Cultural memory and early civilization: Writing, remembrance, and political imagination*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Avala film (1980). *Svetozar Marković* [feature film]. Beograd: Avala film.
- Candia, C., Jara-Figueroa, C., Rodríguez-Sickert, C., Hidalgo, C. A. (2022). Quantifying collective memories in digital traces. *Scientific Reports*, 12 (1), Article 4382. <https://doi.org/10.1038/s41598-022-08392-8>
- City of Novi Sad (2022). *Historical memorial plaques and houses of notable personalities*. Novi Sad. [In Serbian]
- Cultural Centre of Zrenjanin (2023). *Program and History of Cultural Centre “Svetozar Marković”*. Zrenjanin. [In Serbian]
- Cultural Heritage Kragujevac (2023). *Svetozar Marković’s House*. Kragujevac. [In Serbian]
- Cvetković, D. (1996). 40th Anniversary of Grammar School “Svetozar Marković”: 1954–1994. Niš: Gimnazija „Svetozar Marković“; Narodne novine. [In Serbian]
- Đorđević, Ž. (2005). *Jagodina – pictures of memories*. Jagodina: Kulturni centar. [In Serbian]
- Elezović, Z. (2020). A public monument as a constituent of the cultural identity of Serbs in Kosovo and Metohija. *Baština*, 52, 409–415. <https://doi.org/10.5937/bastina30-29640> [In Serbian]

- Erl, A. (2011). *Memory in culture*. London: Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/9780230321670>
- Halbwachs, M. (1992). *On collective memory* (L. A. Coser, Trans.). Chicago, IL: University of Chicago Press. (Original work published in 1950)
- House in Svetozara Markovića Street No. 23. <https://www.kulturnonasledje.com/ku%C4%87a-u-ulici-svetozara-markovica-br.-23.html> (Accessed on 18 October 2025) [In Serbian]
- Kadijević, A. (2024). The culture of memory of Serbian real estates of recent times. *Nasleđe*, 25, 161–180. <https://doi.org/10.5937/nasledje2425161K> [In Serbian]
- Kuljić, T. (2006). *Culture of Memory*. Beograd: Čigoja štampa. [In Serbian]
- Kuljić, T. (2011). *Change of Generations and Culture of Memory*. Beograd: Čigoja štampa. [In Serbian]
- Library of Zaječar (2024). *History and memorial complex*. Zaječar. [In Serbian]
- Local History Museum of Jagodina (2023). *Culture of Memory and Oblivion*. <https://jagodina.museum/kultura-secanja-i-zaborava/> (Accessed on 18 October 2025) [In Serbian]
- Local Institute for the Protection of Cultural Monuments Jagodina (2020). *Monument to Svetozar Marković*. Jagodina. [In Serbian]
- Marković, Z. (1999). *Grammar School “Svetozar Marković” in Jagodina: 1969–1999*. Jagodina: Gimnazija „Svetozar Marković“. [In Serbian]
- Masleša, V. (1945). *Svetozar Marković. Studies*. Beograd: Author’s private edition. [In Serbian]
- Medaković, D. (1993). *100 Most Prominent Serbs*. Beograd: Akademik Medaković. [In Serbian]
- Mihajlov, S. (2010). *University Library “Svetozar Marković”*. Beograd: Zavod za zaštitu spomenika kulture grada Beograda. [In Serbian]
- Ministry of Education of the Republic of Serbia (2023). *Register of schools named after historical figures*. Beograd. [In Serbian]
- Municipality of Svetozarevo (2007). *Svetozar’s meetings: Renewal of the manifestation*. Svetozarevo. [In Serbian]
- National Library “Svetozar Marković” (2024). *About the Library*. Zaječar: Narodna biblioteka. [In Serbian]
- National Museum of Kragujevac (2024). *Ethnographic display and memorial exhibition of Svetozar Marković*. Kragujevac. [In Serbian]
- Nedeljković, D., Lukić, R. (eds.). (1985–1996). *Complete Works of Svetozar Marković* (17 volumes). Beograd: SANU & Zavod za udžbenike. [In Serbian]
- Nora, P. (1989). Between memory and history: Les lieux de mémoire. *Representations*, 26, 7–24. <https://doi.org/10.2307/2928520>
- Nora, P. (ed.). (1984–1992). *Les lieux de mémoire* (Volumes 1–3). Paris: Gallimard.
- Elementary School “Svetozar Marković” (2024). *School History and Curricula*. Beograd. [In Serbian]
- Petrović, T. (2019). Divided modernities: Citizenship, agency and public spaces in a Central Serbian town. In: *Socialism on the Bench: Cultural and Political Legacies of Yugoslav Socialism*, 83–102. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku.
- Protić, P. (2022). *Memory and Non-oblivion*. Beograd: Tanesi. [In Serbian]
- Radujko, S. (2007). *Grammar School under the Linden Tree: Memorial of Grammar School “Svetozar Marković” in Novi Sad*. Novi Sad: Gimnazija „Svetozar Marković“, Prometej. [In Serbian]

- Stevanović, M. (1957). *Contemporary Serbian Sculpture*. Beograd: Kultura. [In Serbian]
- Stevanović, S. (1957). *Busts and Sculptures in Belgrade*. Beograd: Umetnički zavod. [In Serbian]
- Tourist Guide to Belgrade (2023). *Streets and Cafés in Belgrade: Historical Guide*. Beograd: Turistička organizacija. [In Serbian]
- TV Beograd, TV Novi Sad (1981). *Svetozar Marković* [TV series]. Beograd/Novi Sad. [In Serbian]
- University Library "Svetozar Marković". <https://beogradskonasledje.rs/izdvajamo/univerzitetska-biblioteka-svetozar-markovic> (Accessed on 18 October 2025) [In Serbian]
- Vučković, B. (2024). Forms of imposed oblivion as a function of identity change in Kosovo and Metohija. *Sociološki pregled*, 58 (4), 1086–1113. <https://doi.org/10.5937/socpreg58-52373>
- Wang, Q. (2021). The cultural foundation of human memory. *Annual Review of Psychology*, 72, 151–179. <https://doi.org/10.1146/annurev-psych-070920-023638>

APPENDIX/ПРИЛОГ

Слика 1: Кућа Светозара Марковића у Крагујевцу утврђена је за културно добро – споменик културе, Решењем Завода за научно проучавање споменика културе Београд, бр. 69/48, од 17. 1. 1948. Категорисана је као добро од изузетног значаја 7. 4. 1979. године, Службени гласник СРС, број 14/79. / Photo 1: Svetozar Marković's house in Kragujevac was declared a cultural good – a monument of culture according to the Decision of the Institute for Scientific Research of Monuments of Culture, Belgrade, No. 69/48 of 17 January 1948; categorized as a good of exceptional significance on 7 April 1979, Official Gazette of the SR Serbia, No. 14/79. Available at: <https://www.kulturnonasledje.com/ku%C4%87a-u-ulici-svetozara-markovica-br.-23.html>

Слика 2: Биста Светозара Марковића испред Универзитетске библиотеке која носи његово име. Рад вајара Стевана Боднарова. /

Photo 2: Svetozar Marković's bust in front of the University Library named after him, sculpted by Stevan Bodnarov. Available at:

<https://beogradskonasledje.rs/izdvajamo/universitytetska-biblioteka-svetozar-markovic>

◀ НАЗАД

◀ BACK

Слика 3: Бакља – Споменик Светозару Марковићу на јагодинском гробљу, подигнут 22. септембра 1946. године поводом 100-годишњице његовог рођења. / Photo 3: The Torch – Monument to Svetozar Marković at Jagodina cemetery, built on 22 September 1946 on the 100th anniversary of his birth.

Available at: <http://www.jagodina.freesevers.com/htm/licnosti/toza.htm>

Фотографије детаља на споменику снимио Марко Маљковић
/ Photos of the details on the monument were taken by Marko Maljković.

◀ НАЗАД

◀ BACK

Слика 4: Споменик Светозару Марковићу код Културног центра у Јагодини.
/ Photo 4: Monument to Svetozar Marković near the Cultural Centre in Jagodina
Available at: <http://bojanstevanovic.blogspot.com/>